

მარიამ კობერიძე

**ფერეიდნული მეტყველება ქართველ მოგზაურთა
ჩანაწერებში (გურაბ შარაშენიძე
"ფერეიდნული გურჯები")**

ზურაბ შარაშენიძე 1965 და 1967 წლებში სამსახურებრივი მივლინებით იმყოფებოდა ირანში. მან პირადად გაიცნო და ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ფერეიდნულ ქართველებთან. 1979 წელს დაიბეჭდა მისი მონოგრაფია "ფერეიდნული გურჯები", რომელშიც მან თავი მოუყარა ფერეიდნის შესახებ არსებული ისტორიული წყაროების მონაცემებს, ჩაწერილ ტექსტებს, პირად დაკვირვებებსა და ქართველ და უცხოელ მოგზაურთა შთაბეჭდილებებს, რომელთა ნაწილი ან გაბნეულია სხვადასხვა სტატიებსა და პერიოდული პრესის მასალებში, ან კიდევ ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობად არის ქცეული. ნაშრომს თან ახლავს ფერეიდნული ტექსტები და მცირე ლექსიკონი.

განსაკუთრებით საინტერესოა ფერეიდნული ქართველების — ყოლამ - რეზა ხუციშვილის, ყოლამ - ჰოსეინ ონიკაშვილის, მოჰამედ მაყაშვილისა და სეიფოლა იოსელიანის საქართველოში ჩამოსვლის ამსახველი მასალები ("დროება", 1872; ზ. ჭიჭინაძე, 1995; "დროება", 1876; ზ. შარაშენიძე, 1969; 1979). აღსანიშნავია ლადო აღნიაშვილის, ამბაკო ჭელიძის, პ. ლორთქიფანიძის, იური მარისა და სხვა ქართველი მოგზაურების დაკვირვებანი ფერეიდნულ მეტყველებაზე და მათ მიერ ჩაწერილი ტექსტების მნიშვნელობა ენათმეცნიერებისათვის (ლ. აღნიაშვილი, 1896; ა. ჭელიძე, 1935; "სახალხო ფურცელი", 1916; ი. მარი, 1936).

ფერეიდნული ქართველების შესახებ საინტერესო სტატისტიკურ მონაცემებს გვაწვდის ირანელი გენერალ-მაიორი ალი რაზმარა 1949-1954 წლებში თეირანში გამოქვეყნებულ თავის ატომიან ნაშრომში - "ირანის გეოგრაფიული ლექსიკონი" ("ფარჰანგე. ჯოლრაფიაი-ე ირან"). მისი ცნობით, ფერეიდნის შაჰრესთანში თორმეტი ქართული სოფელია: **ზემო მარტყოფი/ახორე ბალა, ქვემო მარტყოფი/ახორე ფაინი, სიბაქი, ჯაყ-ჯაყი, ჩუგაურეთი/ჩუდურეთი, აფუსი/რუისპირი, ბოინი, დაშქესანა, აღჩა, ბადეჯანე/ახორე, დაფგანი (დაქგანი), შეშქავანი.**

ქართველ მოგზაურთა ჩანაწერებში ფერეიდნის ქართული სოფლების რაოდენობისა და სახელწოდების შესახებ განსხვავებული ცნობებია მოცემული.

ლადო აღნიაშვილი იყო პირველი ქართველი მოგზაური, რომელმაც 1894 წელს მოინახულა ფერეიდანი და გაიცნო იქაური ქართველების ყოფა-ცხოვრება. "სწორედ ლადო აღნიაშვილის დამსახურებაა, რომ მის ნაკვალევზე არაერთი ქართველი დაინტერესებულა და გადასულა ფერეიდანში" (ც. ბერიძე, 2004, გვ. 240). ლადო აღნიაშვილმა შეადგინა ფერეიდნის ქართული სოფლების პირველი რუკა. ის ასახელებს თოთხმეტ ქართულ სოფელს: **ზემო მარტყოფი ანუ ზემო ახორა, ქვემო მარტყოფი, სიბაქი, ჯალჯალი, ჩუდურეთი,**

აფუსი/რუისპირი/რუსთავი, თოღერი ანუ დომბეჟამარი, ბოინი, ტაშქესანა, ანჩა, შაიურდი, ნინოწმინდა ანუ ქედუბანაქი, დეესური, შაანათი (ლ. აღნიაშვილი, 1896, გვ. 210-212).

ფერეიდნული ქართველი სეიფოლა იოსელიანი ასახელებს თხუთმეტ სოფელს: **მარტყოფი, ქ. მარტყოფი, სიბაქი, ჯაღჯაყი, ჩუყურეთი, აფუსი, თოღელი (იგივეა თელავი), ბოინი, დაშქესანა, ანჩა, შაიურდი, ნინოწმინდა, დეჰსური, ალაგოლი, ბადიგანი**. ზურაბ შარაშენიძის აზრით, უფრო სანდოა სეიფოლა იოსელიანის მონაცემები, რამდენადაც იგი ფერეიდნული ქართველი იყო და კარგად იცნობდა ამ მხარეს (ზ. შარაშენიძე, 1979, გვ. 110).

1923-1929 წლებში ირანში იმყოფებოდა ამბაკო ჭელიძე, რომელიც მუშაობდა თეირანის საბჭოთა ბანკში. ამ პერიოდში მან ინახულა ფერეიდანი და გაიცნო იქაური ქართველები. ამბაკო ჭელიძე ქართველებით დასახლებულ თხუთმეტ სოფელს იხსენებს: **ზ. მარტყოფი, ქ. მარტყოფი /ანორე ფაინი, სიბაქი, ჯაღჯაყი, ჩუღურეთი (ჩეღურეთი), აფუსი/რუისპირი, თოღელი/თელავი/დომბეჟამარი, ბოინი, დაშქესანა, ანჩა, შაიურდი /შავსოფელი, ნინოწმინდა ანუ ქუდგუნაქი, ბადიგანი, დარბენდი, სარდაბი**.

იური მარის მონაცემებით, ფერეიდანში თორმეტი ქართული სოფელია: **ზ. მარტყოფი, სიბაქი, ჯაყჯაყი, ჩუღურეთი, აფუსი, დომბეჟამარი, ბოინი, ტაშქესანა, ანჩა (ანჩაი), შაიურდი, ხამის ლიანი, უზუნ ბულაყი**.

მოტანილი ცნობებიდან ჩანს, რომ ამა თუ იმ მოგზაურს თუ მკვლევარს ისეთი სოფლებიც აქვს დასახელებული, რომელიც სხვაგან არ არის მოხსენიებული. ლადო აღნიაშვილი ასახელებს სოფელ **შაანათს**, სეიფოლა იოსელიანი ასახელებს — **ალაგოლს**, ამბაკო ჭელიძე ასახელებს — **დარბენდს და სარდაბს**. იური მარის გვაძლევს ორ განსხვავებულ სახელწოდებას — **ხამის ლიანი და უზუნ ბულაყი**; რაზმარასთან ორი ახალი სოფლის სახელს ვხვდებით — **დაუგანი და შეშკავანი**. ზურაბ შარაშენიძე გაანალიზებულ მონაცემებზე დაყრდნობით აკეთებს ასეთ დასკვნას: იმის გამო, რომ ხშირად ერთსა და იმავე დროს სოფელს სხვადასხვა ორი, თუ ზოგჯერ სამი სახელიც ერქვა, შესაძლებელია ერთი და იგივე სოფელი სხვადასხვა სახელით აქვთ მოცემული ავტორებს. მაგალითად, ლადო აღნიაშვილის დროს ერთ სოფელს სამი სახელწოდება ჰქონია: **აფუსი, რუისპირი და რუსთავი**; ამბაკო ჭელიძესთან **სოფელი თოღელი, თელავად და დომბეჟამარადაც** იწოდება და სხვა (ზ. შარაშენიძე, 1979, გვ. 112).

ზურაბ შარაშენიძის მონაცემებით ქართულად ლაპარაკობენ ათ-თორმეტ სოფელში. ეს სოფლებია: **ზემო მარტყოფი, ქვემო მარტყოფი, სიბაქი (ვაშლოვანი), ჯაყ-ჯაყი, ჩუღურეთი (ჩუგიურეთი, ჩუღურეთი), აფუსი (რუისპირი), დომბეჟამარი, (თელავი, თოღელი), ბოინი, დაშქესანა, შაიურდი, ქუდგუნაქი (ნინოწმინდა), ბადიგანი (ბადეჯანა)**.

ზურაბ შარაშენიძე შენიშნავს: ზოგიერთ სოფელში, ქართველების გარდა, სხვა ეროვნების წარმომადგენლებიც ცხოვრობენ. ხშირია ისეთი შემთხვევა,

როცა ფერეიდანის სოფელი არ ითვლება ქართულ სოფლად, მაგრამ იქ რამდენიმე ოჯახი არის ქართული. ქართველები გაბნეულია ამ რაიონის ბაზთიარების თუ ქუთაისის სოფლებშიც (ზ. შარაშენიძე, 1979, გვ. 113).

მოგვიანებით, 1998 წლის აგვისტოში ქართველ ენათმეცნიერებს — თედო უთურგაიძესა და დარეჯან ჩხუბიანიშვილს საშუალება მიეცათ ემოგზაურათ ფერეიდანში და ადგილზე დაკვირვებოდნენ თორმეტი ქართული სოფლის მეტყველებას. ეს სოფლებია: **მარტყოფი, სიბაქი ანუ ვაშლოვანი, ჯაყჯაყი, ჩუღრუთი (ჩუღურეთი), შაჰრაქი, ხუნვი, ხოფგანი, დაშქესანი, ბოინი, ახჩა, თორელი ანუ თელავი, აფუნი ანუ რუისპირი** (დ. ჩხუბიანიშვილი, 2012, გვ. 172).

ლადო აღნიაშვილის შეფასებით, ფერეიდნელები “ჩინებულად ლაპარაკობენ ნამეტნავ რამდენიმე სოფელში. როგორც წუნი არ დეედვის ჩვენ მიერ ქართულ ლაპარაკს ხევსურისას, ქიზიყელი გლეხისას ანუ რომელიმე ტეტია სოფელისას ქართლ-კახეთის კუთხე-კუნძულებიდან, აგრეთვე წუნს ვერ დაუდებთ იქაური ქართველების ლაპარაკს. აქცენტი მათ ლაპარაკში სწორედ ისეთივეა, როგორც ჩვენებური სოფელი გლეხისა ნამეტნავ ქიზიყელისა და ხევსურისა (ფშავისა). და საკვირველი ის არის, რომ ეს აქცენტი მარტო ქართულ ლაპარაკში აქვთ ასეთი“ (ლ. აღნიაშვილი, 1896, გვ. 218).

ამ მხრივ საინტერესოა ლადო აღნიაშვილის ფერეიდნელ ქართველთან საუბრის ჩანაწერი: “- ბიჭო, ეი! შენ ვინ ხარ, გურჯი ხარ? - ჰო, გურჯი ვარ! მაგრამ შენ ვინა ხარ? ჩვენებური სად იცი? - მეც გურჯი ვარ, გურჯისტანიდან მოველ თქვენს სანახავად. - იიი, გურჯი კი არა! - ჰო, მართლა გეუბნები - მიუგო ლადომ. მამ გურჯი ხარ?“. მას შეუნიშნავს ფერეიდნული მეტყველებისათვის დამახასიათებელი კ-ბგერა (ველი, ვორცი), ჩი თანდებული (სახლჩი), ყე ნაწილაკი (უთხრაყე) და წავიდის, მოვიდის ფორმები (ლ. აღნიაშვილი, 1896, გვ. 210-212).

ფერეიდნული მეტყველების თავისებურებას წარმოაჩინს 1968 წელს ზურაბ შარაშენიძის მიერ ფირზე ჩაწერილი ფერეიდნელების საუბარი: “მე ვარ მუხთარა... სოფელჩი დაბადებული, სამი წელია ოთხი წელია თეირანჩი ვცოცხლოფ, მივიღივარ მუშოობ. მუშოობა ჩონთვის ძალიან ვიღონებით, ვიღონებით რო არ ითქმის ადვილათ, არც წერა არც კითხუა, პარსული წერა-კითხუა ცოტათი ვიცით., ქართული არცრა ვიცით“... შარშა და შარშანწინ, რო ჩონ ბიჭები გამოიდე საქართველოსაყე, გამოიტანეს და ჩონ ერთრამე ეხლა ვსწავლობთ და ვკითხობთ....“ (ზ. შარაშენიძე, 1979, გვ. 102).

ზურაბ შარაშენიძე დაკვირვებით ყე ფერეიდნულში რამდენიმე მნიშვნელობით იხმარება. იგი წარმოადგენს თანდებულს, რომელიც მოითხოვს ნათესაობით ან მიცემით ბრუნვას და მნიშვნელობით ხშირად უდრის **-გან (-დან)** თანდებულს. მაგ.: “ამოიდე **ჭიბისაყე** ფული“ (გვ. 158); “ისენი იყენეს ასი კაცი, ჩონც ვიყენეთ **მარტყოფაყე** და სიბაქსაყე და **ჯაყჯაყსაყე**, ასი მეტი [მყვანდა თან]“ (იქვე, გვ. 155).

ზოგჯერ **-ყე** დასტურდება **-კენ** თანდებულის მნიშვნელობით. **-კენ** თანდებულის მნიშვნელობით გამოყენების შემთხვევაში **-ყე** დაკავშირებულია გარე-კახურისა და ინგილოურის **-ყე/-ყენ** თანდებულთან (არნ. ჩიქობავა, 2010, გვ. 25). მაგ.: “ჭმა მოიოდა, რო მივიხედეთ **სოფელსაყე**“ (იქვე, გვ. 163).

-ყე ნაწილაკი ზმნებთან იხმარება სიტყვებისა თუ წინადადებების ურთიერთკავშირის გამოსახატავად. მაგ.: “**წიელაყე** წყაროზე სუფრათ და

მეწილაყე, მეეტანაყე, ეენტოყე, ჩარსაგანაგები დეეცხელაყე“ (გვ. 156). -ყე ნაწილაკი გამონათავს ობიექტის მრავლობითობას. მაგ.: “ემათ **ჭქონდაყე** ერთი ბაიტა შავი სახლი“ (იქვე, გვ. 184). -ყე ნაწილაკი გამოყენება ხოლმეობითის გამოსახატავად. მაგ.: “როდესაც დრო გქონდა, **შემოყრებითყე** ქართველები და სულ საქართველოზე ვლაპარაკობთ (იქვე, გვ. 143); “ეს ყეინის ყორი **ასწავლიდისყე**“ (იქვე, გვ. 184); “ჰარ დღეთ **მოიტანისყე**“ (იქვე, გვ. 184).

ენათმეცნიერული თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია ზურაბ შარაშენიძის მიერ გაანალიზებული ლექსიკური ერთეულები. აღსანიშნავია, ზოგი სიტყვის ფონეტიკური ცვლილება. მაგ.: “ბუზუკი“ (ბუზი), “სტაფილი“ (სტაფილო), “ბაყბაყი“, “ბაბაყუა“ (ბაყაყი), “გეგრა“, “გუგურა“ (გოგრა), “ალვი“ (ალი ცეცხლისა), “ცქვიტინება“ (ცხვირის დაცემინება), “გაიმტვრა“ (გაიქცა)...

ფერეიდნულში დასტურდება ბევრი ისეთი ქართული სიტყვაც, რომლის მნიშვნელობაც დასუსტებული ან სრულიად გამქრალია დღეს. მაგალითად, “ფეხი“ ფერეიდნულში მეორე ცოლს აღნიშნავს. ერთ ფერეიდნელ ქალს ამბაკო ჭელიძისათვის უთქვამს: “— მე ფეხი მყავ“. ამბაკოს ვერ გაუგია “ფეხის“ მნიშვნელობა, მაგრამ შემდეგ გამორკვეულა, რომ ეს ქალი უშვილო ყოფილა და მის ქმარს მეორე შეუერთავს.

ყურადღებას იქცევს ასის მომღვენო ციფრების გამოთქმა. 1925 წელს იური მარი ისფაჰანში შეჰხვედრია ერთ ფერეიდნელ ქართველს სახელად “მეთალიას“. მას დაუხასიათებია ზემო მარტყოფი და ბოლოს უთქვამს: ამ სოფელში დაახლოებით “თექვსმეტ ხელად ასი“ კომლი (ათას ექვსასი კომლი) ცხოვრობსო. იური მარს გაჰკვირვებია და უკითხავს, სხვანაირად ზომ არ გამოთქვამთ ამ ციფრსო, მას უპასუხნია: თქვენებურადაც შეიძლება: “ათასი და ექსასი“-ო (ი. მარი, 1936, გვ. 58).

ლადო აღნიშვილს საგანგებოდ შეუკრებია ფერეიდნელი ქართველების გვარები: **ადიანი, ბათუანი, ბასილანი, ბურციანი, გორგინანი, გუგუნანი, გულიანი, დარისპანანი, ელარზაანი, ვარდიანი, ზეკოკიანი, თამაზიანი, თარვერდანი, სეფიანი, სულიკაანი, ფოცხვერანი, ქევსიანი, ქურდანი, შიშიანი, ხადიკოიანი, ხატიკიანი, ხუციციანი ...** (ლ. აღნიშვილი, 1896, გვ. 218-219).

ფერეიდნელებს დღემდე შემორჩათ ქართული ანდაზები, იგავ-არაკები, გამოთქმები, თუმცა ზოგიერთ მათგანს შეუცვლია თავისი სახე, ან კიდევ მათი მსგავსი ქართულში ძნელად მოიძებნება. მაგ.: “ხელი ხელს დაიბანს, ხელი დაბრუნდების პირს დაიბანსო (ხელი ხელს ჰბანს ორივე პირსაო)“; “ხარი რო ვერა ხნავს, გინდა ერთი ქილა დაოთესე, გინდა ასი ქილა (როცა ხარს ხვნა არ შეუძლია, გინდა ცოტა მოახვეწინე, გინდა ბევრი, სულ ერთია კარგ შედეგს არ მოგცემსო)“ (ზ. შარაშენიძე, 1979, გვ. 107-108).

ფერეიდნულმა ქართულმა გარკვეული ცვლილება განიცადა; თვალში საცემია სპარსული ლექსიკა და სინტაქსური კალკები. ხშირია ჩვეულებრივ საუბარში სამეტყველო კოდთა გადართვის შემთხვევები. მაგალითად, შეხვედრის დროს ფერეიდნელი მოგესალმებათ და გეტყვით - “აჰვალი როგორ გაქ?“ (აჰვალი ნიშნავს “მდგომარეობას“, “ჯანმრთელობას“ ე. ი. “როგორ ბრძანდებითო“). ან კიდევ, - “ხომ ნამაი ხარ?“ (ნამაი-ლამაზი) - ხომ ლამაზად, კარგად ხარო. “ვაყთი არ გაქს? (ვაყთი-დრო)- დრო არ გაქვსო?“. “ფერეიდანი

დიდი შაჰრია (შაჰრი-ქალაქი, მხარე)“ ფერეიდანი დიდი ქალაქი, მხარეაო (ზ. შარაშენიძე, 1979, გვ. 99). ფერეიდნელისათვის აუცილებელია სახელმწიფო ენის ცოდნა, სპარსული ენა მის ცხოვრებაში დიდ როლს ასრულებს.

ზურაბ შარაშენიძის დაკვირვებით, ფერეიდნული მეტყველება არ არის ერთგვაროვანი, განსხვავება შეინიშნება სოფელსა და სოფელს შორის. მაგალითად, თუ ერთ სოფელში ამბობენ “ჩირდილი“ (ჩრდილი), სხვაგან იტყვიან “ქოლდა-ო“. დარეჯან ჩხუბიანიშვილი აღნიშნავს, რომ რიგი თავისებურებების საფუძველზე გამოიყოფა ზემო და ქვემო ფერეიდნული, რომელიც შეესაბამება ამ რეგიონის გეოგრაფიულ მდებარეობასა და ადმინისტრაციულ დაყოფას. ის ზემო ფერეიდნულს უწოდებს ზემო მარტყოფის, სიბაქის, ჯაყჯაყის, ჩულრუთის მეტყველებას, ხოლო ისპაჰანისაკენ მიმავალ გზაზე მდებარე სოფლების დაშქესანის, ბოინის, ახჩას, თორელის, სოფანის მეტყველებას - ქვემო ფერეიდნულს (დ. ჩხუბიანიშვილი, 2012, გვ. 172-173).

ამრიგად, ქართველ მოგზაურთა სხვადასხვა დროს ჩაწერილი ტექსტები და ზურაბ შარაშენიძის მიერ გაანალიზებული მასალები საშუალებას გვაძლევს, ქრონოლოგიურად დავაკვირდეთ ფერეიდნულ მეტყველებას და თვალი მივადევნოთ გარკვეული ისტორიული, ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული ვითარებით განპირობებულ მასში მიმდინარე ცვლილებებს.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ლ. აღნიაშვილი, 1896** - ლ. აღნიაშვილი, სპარსეთი და იქაური ქართველები, ტფ., 1896.
- ც. ბერიძე, 2004** - ც. ბერიძე, ლადო აღნიაშვილი და ფერეიდნელი ქართველები: კლასიკური და თანამედროვე ქართული მწერლობა, №7, თბ., 2004.
- “დროება“, 1872** - გაზეთი “დროება“, №13, 1872.
- “დროება“, 1876** - გაზეთი “დროება“, №120, 1876.
- ი. მარი, 1936** - Ю. Н. Марр, Статьи сообщения и резюме докладов, I, М –II, 1936.
- “სახალხო ფურცელი“, 1916** - გაზეთი “სახალხო ფურცელი“, №601, 1916.
- ზ. შარაშენიძე, 1969** - ზ. შარაშენიძე, ახალი მასალები ფერეიდნელი ქართველების შესახებ, თბ., 1969.
- ზ. შარაშენიძე, 1979** - ზ. შარაშენიძე, ფერეიდნელი “გურჯები“, თბ., 1979.
- არნ. ჩიქობავა, 2010** - არნ. ჩიქობავა, ყე- ნაწილაკი ფერეიდნულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოგიკის ურთიერთობის თვალსაზრისით: შრომები, I, თბ., 2010.
- დ. ჩხუბიანიშვილი, 2012** - დ. ჩხუბიანიშვილი, ფერეიდნული კილოს შესწავლის ამჟამინდელი მდგომარეობა: საენათმეცნიერო წერილები, თბ., 2012.
- ა. ჭელიძე, 1935** - ა. ჭელიძე, ფერეიდნელი ქართველები, თბ., 1935.
- ზ. ჭიჭინაძე, 1995** - ზ. ჭიჭინაძე, ქართველები სპარსეთში და საქართველოში მოსული სპარსელი ქართველი ათამ ონიკაშვილი, ტფ., 1995.

MARIAM KOBERIDZE**FEREYDANI VERBAL SPEECH IN GEORGIAN
TRAVELERS' RECORDS
(ZURAB SHARASHENIDZE "FEREYDANI GEORGIANS")**

Zurab Sharashenidze's book "Fereydani Georgians" was published in 1979. It gives us the important information about the Georgians who moved to Fereydan when the first information about them appeared, and it also describes the life and language of Georgians, living in the villages near Fereydan. The book contains the materials gathered by the Georgians, travelling to Fereydan at different times. Most of the information has become a bibliographical rarity. The samples of the language of Fereydani Georgians are scattered in different articles and books. Their majority has become the bibliographical rarity. The texts are placed in the appendix of the paper (except the ones that have been published recently). A small vocabulary is also given there, where the explanation of some modified Georgian words and Persian expressions is provided.

The Fereydani texts, recorded by Lado Aghniashvili, Ambako Tchelidze and Zurab Sharashenidze deserve big interest. It is important to get acquainted with the work and language samples of the following Fereydani Georgians: Iotam Onikashvili, Kolam – Reza Khutsishvili, Kolam – Hosein Onikashvili and Seipolal oseliani.